

Explanation of Sayyid Qutb's Theoretical Concepts on the Nature of Islamic Existence

Hassan Bakhshizadeh¹

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. (Corresponding Author). Email: h.bakhshizadeh@uma.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Objective: This study aims to analyze Sayyid Qutb's theoretical and practical ideas regarding the nature of Islamic existence, with particular focus on his seminal work <i>Ma'ālim fī al-Ṭarīq</i> (<i>Signposts on the Road</i>), to contribute to the understanding of contemporary Islamic thought and civilizational frameworks.
Article history: Received 08 October 2025 Received in revised form Accepted . Published online	Methods: The research employs structured qualitative content analysis based on Mayring's (2014) method. Inductive open coding was used to identify key concepts such as <i>Tawhid</i> , <i>Jahiliyyah</i> , and <i>Sharia</i> , which were then organized into subthemes through axial coding. Thematic synthesis generated overarching categories linking individual ethical reform with societal reconstruction, ensuring interpretive transparency, methodological rigor, and conceptual coherence.
Keywords: Sayyid Qutb, Islamic existence, Signposts on the Road, Modern Islamic thought, Sharia.	Results: The findings indicate that Sayyid Qutb envisions Islamic existence as an integrated system that combines theoretical faith with practical application. He emphasizes personal devotion, adherence to Sharia, and the establishment of a vanguard group to guide societal transformation. His framework explicitly rejects violence and extremism and positions Islamic existence as a comprehensive civilizational project in which individual behavior, social institutions, and governance are aligned with divine principles.
	Conclusions: <i>Signposts on the Road</i> serves both as a theoretical manifesto and a practical guide, providing a coherent model for implementing Islamic principles across personal, social, and institutional spheres. Qutb's intellectual framework provides key insights for contemporary discussions on Islamic thought, ethical governance, and civilizational renewal, demonstrating how normative faith can be realized within the practical structures of society.

تبیین مفاهیم نظری سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی

حسن بخشی‌زاده^۱

۱. استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه:

h.bakshizadeh@uma.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

مقدمه:

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

این مطالعه با هدف تحلیل ایده‌های نظری و عملی سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی انجام شده است، با تمرکز ویژه بر اثر برجسته او، معالم فی الطريق (نشانه‌های راه)، به منظور کمک به فهم اندیشه معاصر اسلامی و چارچوب‌های تمدنی.

روش‌ها:

تاریخ دریافت:

پژوهش از تحلیل محتوای کیفی ساختاریافته مبتنی بر روش مایرینگ (۲۰۱۴) استفاده می‌کند. کدگذاری باز استقرایی برای شناسایی مفاهیم کلیدی مانند توحید، جاهلیت و شریعت به کار گرفته شد و سپس این مفاهیم از طریق کدگذاری محوری به زیرموضوع‌ها سازماندهی شدند. سنتز موضوعی، دسته‌بندی‌های کلی را ایجاد کرد که اصلاح اخلاق فردی را با بازسازی اجتماعی پیوند می‌دهد و شفافیت تفسیر، دقت روش‌شناختی و انسجام مفهومی را تضمین می‌کند.

تاریخ بازنگری:

تاریخ پذیرش:

تاریخ انتشار:

یافته‌ها:

یافته‌ها نشان می‌دهند که سیدقطب، وجود اسلامی را به عنوان یک نظام یکپارچه تصور می‌کند که ایمان نظری را با کاربری عملی ترکیب می‌کند. او بر اراده فردی، پابندی به شریعت و ایجاد گروه پیش‌تاز برای هدایت تحول اجتماعی تأکید دارد. چارچوب او به طور صریح خشونت و افراط‌گرایی را رد کرده و وجود اسلامی را به عنوان یک پروژه تمدنی جامع معرفی می‌کند که رفتار فردی، نهادهای اجتماعی و حاکمیت با اصول الهی هماهنگ هستند.

نتیجه‌گیری:

نشانه‌های راه هم به عنوان یک منشور نظری و هم به عنوان یک راهنمای عملی عمل می‌کند و مدلی منسجم برای اجرای اصول اسلامی در حوزه‌های فردی، اجتماعی و نهادی ارائه می‌دهد. چارچوب فکری سیدقطب بینش‌های مهمی برای مباحث معاصر درباره اندیشه اسلامی، حکمرانی اخلاقی و نوسازی تمدنی فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که چگونه ایمان هنجاری می‌تواند در ساختارهای عملی جامعه تحقق یابد.

کلیدواژه‌ها:

وجود اسلامی،

نشانه‌های راه،

اندیشه معاصر اسلامی،

سیدقطب،

شریعت.

۱. مقدمه و بیان مسئله

سیدقطب (۱۹۰۶-۱۹۶۶) یکی از تأثیرگذارترین روشنفکران و متفکران اصلاح طلب جهان اسلام در قرن بیستم به شمار می‌رود. میراث فکری سیدقطب همچنان در محافل سلفی، اسلام‌گرا و جهادی طیف گسترده‌ای از جنبش‌های اسلامی را شکل می‌دهد و همزمان بازتاب‌دهنده اهمیت پایدار و پذیرش بحث‌برانگیز ایده‌های او در گفتمان معاصر اسلامی است (Calvert, 2004: 5; Moussalli, 1992: 1-5; Benjamin & Simon, 2002: 63-70; 111-140). اندیشه‌های سیدقطب تلفیقی از تأملات دقیق کلامی و ارزیابی انتقادی شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است و چارچوبی برای فهم ماهیت وجود اسلامی (که عبارت است از وضعیت یکپارچه انسانی که ایمان، اخلاق، رفتار فردی و نظم اجتماعی آن با اصول توحید و شریعت هماهنگ بوده و در برابر جاهلیت مدرن مقاوم است. دقیق‌ترین معادل فلسفی و هستی‌شناسانه که هم حالت هستی انسان مسلمان را نشان می‌دهد و هم جنبه‌های معنوی و اجتماعی زندگی او را در بر می‌گیرد) و تحقق عملی آن در زندگی فردی و جمعی ارائه می‌دهد.

محور اصلی پروژه فکری سیدقطب، اثر بنیادین او، «معالم فی الطریق» (نشانه‌های راه) است که در سال ۱۹۶۴ منتشر شد. این متن به‌طور گسترده هم به عنوان رساله‌ای کلامی و هم به عنوان بیانیه‌ای اعتقادی شناخته می‌شود و چشم‌اندازی منسجم از زندگی اسلامی ارائه می‌دهد که ابعاد معنوی، اخلاقی و اجتماعی را در هم می‌آمیزد. گستره جهانی قابل توجه کتاب (با بیش از ۲۰۰۰ چاپ و ترجمه به اکثر زبان‌های عمده) نشان‌دهنده دسترسی و نفوذ آن در میان مخاطبان مسلمان در زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی مختلف است (Calvert, 2009: 215-220; Mapping Sharia, 2025, para. 1). انتشار گسترده «نشانه‌های راه» همچنین منجر به تفاسیر متنوعی شده است که تفاوت‌های جغرافیایی، سیاسی و فرهنگی در پذیرش آن را نشان می‌دهد و اهمیت تحلیل علمی نظام‌مند محتوای آن را برجسته می‌کند. «نشانه‌های راه» شامل دوازده فصل است. چهار فصل اول عمدتاً برگرفته از تفسیر پیشین سیدقطب، «فی ضلال القرآن»، هستند که با اصلاحات و اضافاتی برای تأکید بر چارچوب مفهومی زندگی اسلامی تطبیق یافته‌اند. هشت فصل باقی‌مانده که در دوره‌های مختلف نگارش شده‌اند، بازتاب‌دهنده تعامل مستمر نویسنده با قرآن و تأملات او درباره برنامه الهی است و ترکیبی از راهنمایی‌های نظری و عملی برای زندگی مسلمانان ارائه می‌دهد (سیدقطب، ۱۳۹۷: ۶؛ Sivan, 1985: 65, 128).

از طریق این تلفیق، سیدقطب اصول بنیادین وجود اسلامی و همچنین وظایف اخلاقی، اجتماعی و سیاسی ناشی از این اصول را تشریح می‌کند. کتاب به‌طور صریح ضرورت تأسیس دولت اسلامی و پیوند دانش با عمل را توصیه می‌کند؛ موضعی که مستقیماً بر رفتار شخصی و اندیشه سیاسی او تأثیر گذاشت و در نهایت به اعدام او در سال ۱۹۶۶ انجامید (Calvert, 2004: 5; Moussalli, 1992: 1-5, 111-140).

تکوین فکری سیدقطب تحت تأثیر تجربیات شخصی، فعالیت‌های حرفه‌ای و مشارکت‌های سیاسی او شکل گرفت. او در روستای موشا در استان اسیوط مصر متولد شد، در کودکی قرآن را حفظ کرد و تحصیلات رسمی خود را در دارالعلوم قاهره دنبال نمود و در سال ۱۹۳۳ مدرک کارشناسی آموزش دریافت کرد. فعالیت‌های اولیه او به عنوان معلم و منتقد ادبی در وزارت آموزش مصر، امکان ترکیب آموزش، تحلیل ادبی و نقد اجتماعی را فراهم آورد و زمینه‌ای برای شکل‌گیری نظریه‌ها و اندیشه‌های ایدئولوژیک بعدی او ایجاد کرد. تا اواخر دهه ۱۹۴۰، سیدقطب به روشنفکری عمومی برجسته تبدیل شده بود و به دلیل نقدهای تیزبینانه‌اش از دولت مصر و نخبگان غرب‌زده، آثارش در مطبوعات محلی اغلب سانسور می‌شد (Internet Encyclopedia of Philosophy [IEP], 2022, para. 2).

در سال ۱۹۴۸، سیدقطب به ایالات متحده سفر کرد تا سیستم‌های آموزشی غرب را مطالعه و مشاهده کند و در مؤسساتی مانند کالج معلمان ویلسون در واشنگتن دی‌سی، کالج ایالتی کلرادو برای آموزش در گرینلی و دانشگاه استنفورد در کالیفرنیا حضور یافت. مشاهدات او از جامعه آمریکا تأثیر عمیقی بر اندیشه‌های بعدی او داشت. او ایالات متحده را جامعه‌ای توصیف کرد که با مادی‌گرایی، فردگرایی افراطی، تبعیض نژادی، فساد اخلاقی و آزادی‌های جنسی نامحدود مشخص می‌شود و معتقد بود که این ویژگی‌ها انسجام اجتماعی و ارزش‌های معنوی را تضعیف می‌کنند. علاوه بر این، او به عدم حمایت آمریکا از مبارزه فلسطین و کم‌توجهی به مسائل

اسلامی انتقاد داشت که نگرش او نسبت به توازن قدرت جهانی و نقش مسلمانان در آن را شکل داد. از طرفی ترور حسن البنا، بنیان‌گذار جماعت اخوان المسلمین، در سال ۱۹۴۹ نیز تأثیر عمیق شخصی و فکری بر سیدقطب داشت (Harvard Divinity School – Religious Literacy Project [HDS-RLP], 2023, para. 3; Internet Encyclopedia of Philosophy [IEP], 2022, para. 3). رویکرد تفسیرشناسانه سیدقطب، که در “فی ظلال القرآن” توسعه یافت، به‌عنوان پایه تفسیری کتاب “معالم فی الطریق” عمل کرد. از طریق تفسیر نظام‌مند، او توانست چشم‌اندازی جامع از وجود اسلامی ارائه دهد و اصول کلامی انتزاعی را با هنجارهای اجتماعی، اخلاقی و سیاسی عینی پیوند دهد (Moussalli, 1992: 14–15).

بازداشت سید قطب در زندان‌های مصر تأثیر عمیقی بر تحول فکری و ایدئولوژیک او داشت. زندان نه تنها تجربه شخصی او از سرکوب سیاسی را تقویت کرد، بلکه زمینه شکل‌گیری دیدگاه‌های رادیکال و تئوریک او درباره ضرورت بازسازی جامعه اسلامی را فراهم نمود. غیبت تأکید می‌کند که نوشته‌های قطب پس از زندان، به‌ویژه کتاب *نشانه‌های راه*، ترکیبی از تحلیل نظری، تعهد اخلاقی و برنامه عملی برای ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر شریعت و مقابله با جاهلیت مدرن را ارائه می‌دهد و این آثار راهبردهای جنبش اخوان المسلمین را در دهه‌های بعد شکل داد (Ghyoot, 2025: 202–226).

در کتاب *سید قطب، اسلام رادیکال و الهیات سیاسی تطبیقی*، سید قطب به‌عنوان یکی از اندیشمندان برجسته مسلمان قرن بیستم معرفی می‌شود که نقد رادیکال او از مدرنیته سکولار، نظم سیاسی مدرن را به‌عنوان “سرقه حاکمیت” می‌بیند و آن را ربودن حق انحصاری خداوند حاکمیت قلمداد می‌کند؛ این کتاب اندیشه‌های قطب را در چارچوب سنت گسترده‌تر الهیات سیاسی ضد مدرن قرار می‌دهد و با مقایسه نظرات او با اندیشمندانی مانند ابوالاعلی مودودی و متفکران مسیحی غربی، نشان می‌دهد که او نه صرفاً یک افراطی منزوی، بلکه یک الهی‌دان سیاسی منسجم است که تأثیر او بحث‌های مربوط به دین، سیاست و حاکمیت را بازتعریف می‌کند (Stoica, 2025: 1–10).

این دقت روش‌شناختی به پژوهشگران امکان می‌دهد تحول مفهومی از تأملات کلامی سیدقطب تا توصیه‌های او برای زندگی فردی و جمعی را ردیابی کنند و تعامل نظریه و عمل در اندیشه او را برجسته سازند.

مطالعه حاضر با هدف بررسی اندیشه‌های سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی انجام شده و به پرسش‌های زیر می‌پردازد: سیدقطب چه ایده‌های نظری درباره وجود اسلامی مطرح کرده است؟ برای عملیاتی کردن این پرسش، دو سوال فرعی در دو حوزه مکمل سازمان‌دهی شده‌اند. حوزه نظری به بررسی دیدگاه‌های مفهومی و انتزاعی سیدقطب می‌پردازد، از جمله تفسیر او از مفاهیم بنیادی اسلامی (توحید، جاهلیت و شریعت) و درک او از رابطه بین فرد و جامعه اسلامی. حوزه عملی بر توصیه‌ها و راهبردهای سیدقطب برای پیاده‌سازی زندگی اسلامی، نقش نهادها، قوانین و مناسک اجتماعی اسلامی در تحقق این اصول و سهم “معالم” در ایجاد و ساختاربندی عملی یک جامعه اسلامی کارآمد تمرکز دارد.

در این مقاله، وجود اسلامی به مثابه یک وضعیت هستی‌شناختی و هنجاری تعریف می‌شود که در آن هویت/ایمانی، ساختار/اخلاقی، کنش فردی و نظم/اجتماعی در یک کلیت منسجم، بر محور اصل توحید و التزام به شریعت سامان می‌یابد. به بیان دقیق‌تر، وجود اسلامی صرفاً به معنای دینداری فردی یا اجرای احکام فقهی نیست، بلکه بیانگر نوعی “یکپارچگی وجودی” است که در آن ایمان، اخلاق، سیاست و اجتماع در چارچوب حاکمیت الهی معنا پیدا می‌کنند و در برابر آنچه سیدقطب “جاهلیت مدرن” می‌نامد، موضعی انتقادی و مقاوم اتخاذ می‌شود. از این منظر، وجود اسلامی هم بُعد درونی (ایمان و تزکیه)، هم بُعد کنشی (رفتار و مسئولیت اجتماعی) و هم بُعد ساختاری (نظم سیاسی و اجتماعی مبتنی بر شریعت) را در بر می‌گیرد.

بر این اساس، با به‌کارگیری تحلیل محتوای کیفی کتاب *معالم فی الطریق* (قطب، ۱۳۹۷)، این مطالعه می‌کوشد نشان دهد که چگونه سیدقطب این مفهوم را در سطح نظری صورت‌بندی می‌کند و سپس آن را به برنامه‌ای عملی برای بازسازی جامعه اسلامی پیوند می‌زند. هدف پژوهش، تبیین نظام‌مند این مفهوم به‌عنوان یک چارچوب هستی‌شناختی-هنجاری است که در آن، توحید به‌مثابه اصل

سامان‌دهنده کل حیات انسانی عمل می‌کند. بدین ترتیب، پژوهش حاضر درصدد پر کردن شکاف میان ساختارهای نظری اندیشه قطب و کاربردهای اجتماعی-سیاسی آن است.

با توجه به نفوذ جهانی آثار سیدقطب و قرائت‌های متکثر از آن‌ها، این بازتعریف مفهومی می‌تواند به فهم دقیق‌تر از نسبت میان ایمان، قدرت، شریعت و کنش اجتماعی در اندیشه اسلامی معاصر کمک کند و چارچوبی تحلیلی برای پژوهشگران حوزه اندیشه سیاسی اسلام، اسلام‌گرایی و مطالعات ایدئولوژی فراهم آورد.

پیشینه پژوهش

مطالعات مربوط به سید قطب را می‌توان در سه خوشه اصلی طبقه‌بندی کرد: (۱) رویکردهای تاریخی-زندگی‌نامه‌ای، (۲) تحلیل‌های ایدئولوژیک و سیاسی درباره رادیکالیسم و جهاد، و (۳) قرائت‌های الهیات سیاسی و هنجاری از اندیشه او. با این حال، در هیچ‌یک از این جریان‌های پژوهشی، مفهوم “وجود اسلامی” به‌مثابه یک مقوله هستی‌شناختی-هنجاری منسجم که ساحت‌های ایمان، اخلاق، کنش فردی و نظم اجتماعی را ذیل توحید و شریعت یکپارچه سازد، به‌طور نظام‌مند صورت‌بندی نشده است؛ خلأ حاضر دقیقاً در همین سطح مفهومی قرار دارد.

در رویکرد نخست، آثار تاریخی-زمینه‌ای همچون پژوهش‌های کالورت و بوزک، بر بستر اجتماعی-سیاسی مصر و تجربه زندان در شکل‌گیری اندیشه قطب تمرکز دارند (Calvert, 2010: 210-215; Bozek, 2008: 32-40; Calvert, 2004, p. 4). همچنین بررسی‌های تاریخی جدید درباره اخوان‌المسلمین نشان می‌دهد که تجربه زندان در بازسازی گفتمان ایدئولوژیک نقش تعیین‌کننده داشته است (Ghyoot, 2025: 202-210; Toth, 2015: 48-52).

این مطالعات سهم مهمی در فهم تکوین رادیکالیسم اسلامی داشته‌اند، اما تمرکز آنها بر “تحول سیاسی” است نه بر بازسازی مفهومی وضعیت هستی انسان مسلمان در دستگاه فکری قطب (Benjamin & Simon, 2002: 63-70; میراحمدی، ۱۴۰۰: ۳۵-۲۲). در خوشه دوم، پژوهش‌هایی مانند آثار مارچ، منالدو و صوآجه، اندیشه سیاسی قطب را در چارچوب نظریه دولت، شریعت و حاکمیت الهی تحلیل می‌کنند (March, 2010: 536-540; Menaldo, 2014: 10-12; Soage, 2009: 252-258). این مطالعات نشان می‌دهند که قطب وجود اسلامی را در نسبت با قانون الهی و نظم سیاسی تعریف می‌کند، اما “وجود اسلامی” در آنها بیشتر به‌صورت مقوله‌ای هنجاری-سیاسی ظاهر می‌شود و نه یک وضعیت وجودی یکپارچه که همزمان ابعاد درونی (ایمان و تهذیب نفس) و بیرونی (ساخت اجتماعی و مقاومت در برابر جاهلیت مدرن) را در بر گیرد.

در رویکرد سوم، آثاری چون کتاب استویکا، قطب را در سنت گسترده‌تر الهیات سیاسی ضدمدرن جای می‌دهند و مفهوم حاکمیت را به‌مثابه محور نقد او از مدرنیته سکولار بررسی می‌کنند (Stoica, 2024: 45-60). با وجود اهمیت این مطالعات، مسئله “وجود اسلامی” در آنها به‌صورت تحلیلی و مفهومی مستقل تعریف نشده و بیشتر به‌طور ضمنی در دل مباحث حاکمیت، امت یا شریعت مستتر است (Mura, 2014: 6-9). از سوی دیگر، پژوهش‌های مرتبط با “وجود اسلامی” در ادبیات معاصر به‌ویژه در مطالعات سبک زندگی و نیازهای معنوی مسلمانان بیشتر بر ابعاد کاربردی و فناوری‌های نوین تمرکز داشته‌اند (Kabir, Kabir, & Islam, 2024: 3-7). نه بر بازسازی هستی‌شناختی این ایده در دستگاه نظری قطب.

در پژوهش‌های فارسی نیز تمرکز عمدتاً بر تأثیر سیاسی و ایدئولوژیک سیدقطب بوده است؛ برای نمونه، آقا محمدی (۱۴۰۰: ۵۲-۵۵) بر نقش اندیشه قطب در شکل‌گیری جنبش‌های سیاسی اسلامی معاصر تأکید می‌کند و میراحمدی (۱۴۰۰: ۳۰-۳۳) نسبت میان اندیشه قطب، جهاد و افراط‌گرایی را بررسی می‌کند. همچنین در تحلیل بیوپولیتیکی اندیشه او، بخشی‌زاده و علایی (۱۴۰۴: ۵-۹) نشان می‌دهند که دستگاه فکری قطب ناظر به سامان‌دهی جامع حیات فردی و اجتماعی است. با این حال، حتی در این آثار نیز “وجود اسلامی”

به‌عنوان یک مفهوم هستی‌شناختی مستقل و صریح تعریف نشده است. بنابراین، ادبیات موجود یا به سطح تاریخی-سیاسی تقلیل یافته یا در سطح توصیف جامعه‌شناختی باقی مانده و از صورت‌بندی نظری یک مفهوم جامع از «وجود اسلامی» غفلت کرده است.

پژوهش حاضر از سه جهت با مطالعات پیشین متمایز است:

- تعریف مفهومی صریح: «وجود اسلامی» را نه به‌مثابه صرف «زندگی دینی» یا «نظام سیاسی اسلامی»، بلکه به‌عنوان وضعیت هستی‌شناختی یکپارچه‌ای تعریف می‌کند که ایمان، اخلاق، کنش فردی و نظم اجتماعی را ذیل اصل توحید سامان می‌دهد و در تقابل آگاهانه با جاهلیت مدرن قرار می‌گیرد. این تعریف با بازخوانی متن «نشانه‌های راه» صورت می‌گیرد.

- تحلیل متن‌محور نظام‌مند: با به‌کارگیری روش تحلیل محتوای کیفی بر «معالم فی الطریق»، تلاش می‌کند ساختار درونی این مفهوم را استخراج کند. این رویکرد برخلاف مطالعات پیشین، تمرکز خود را از پیامدهای سیاسی به ساختار مفهومی اثر منتقل می‌کند.

- پیوند سطح نظری و کاربردی: نشان می‌دهد که «وجود اسلامی» در اندیشه قطب صرفاً یک ایده انتزاعی نیست، بلکه طرحی برای بازسازی سوژه مسلمان و سازمان‌دهی جامعه است؛ امری که در تحلیل‌های بیوپولیتیکی اخیر نیز قابل مشاهده است. بدین ترتیب، شکاف میان نظریه‌الهیاتی و عمل اجتماعی به‌صورت نظام‌مند بررسی می‌شود.

در نتیجه، نوآوری اصلی این پژوهش در انتقال کانون بحث از «اسلام رادیکال» یا «ایدئولوژی سیاسی» به «هستی‌شناسی وجود اسلامی» است؛ امری که هم به روشن‌سازی مفهومی ادبیات قطب کمک می‌کند و هم چارچوبی تحلیلی برای مطالعات آینده در حوزه اندیشه اسلامی معاصر فراهم می‌آورد.

روش پژوهش

این مطالعه از طراحی پژوهش کیفی مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی¹ که توسط مایرینگ (Mayring, 2014: 67-69, 79-83) مفهومی‌سازی شده استفاده می‌کند، تا تصورات نظری و عملی سیدقطب درباره وجود اسلامی را که در «معالم فی الطریق» (نشانه‌های راه) تجزیه و تحلیل نماید. تحلیل محتوای کیفی روشی نظام‌مند، قاعده‌مند و مبتنی بر شفافیت رویه‌ای برای کاهش و مقوله‌بندی داده‌های متنی است که بر تعریف دقیق واحد تحلیل، تدوین نظام کدگذاری و کنترل فرایند تفسیر تأکید دارد و از این‌رو برای بررسی متون پیچیده دینی و فلسفی مناسب است. تحلیل محتوای کیفی مایرینگ، برخلاف رویکردهای تفسیری باز مانند تحلیل مضمون یا نظریه زمینه‌ای، یک چارچوب قاعده‌مند، مرحله‌ای و بازتولیدپذیر برای تحلیل متون فراهم می‌آورد که هدف آن کاهش نظام‌مند داده‌ها، استخراج معانی مرکزی و سازمان‌دهی مفاهیم در قالب دسته‌های تحلیلی شفاف است (Schreier, 2021: 3-7; Zhang & Wildemuth, 2023: 318-321). این روش با تأکید بر تعریف دقیق واحد تحلیل، قواعد کدگذاری، و مستندسازی تصمیمات تحلیلی، امکان تمایز روشن آن از سایر شیوه‌های تحلیل کیفی را فراهم می‌سازد.

منبع اصلی داده‌ها برای این پژوهش، کتاب «معالم فی الطریق» است که به ابعاد نظری و عملی وجود اسلامی می‌پردازد. واحد تحلیل شامل جملات، پاراگراف‌ها و بخش‌های موضوعی است که به‌طور صریح یا ضمنی به ماهیت وجود اسلامی، رابطه فرد و جامعه و اجرای اصول اسلامی می‌پردازند. تحلیل بر اساس مدل مرحله‌ای مایرینگ (Mayring, 2014: 67-69, 79-83) انجام شد و دسته‌بندی‌های مفهومی به‌صورت استقرایی شکل گرفت، به‌طوری که تم‌ها مستقیماً از متن استخراج شدند و نه به‌صورت پیش‌فرض.

در این پژوهش، از هوش مصنوعی ChatGPT (OpenAI) صرفاً به‌عنوان ابزار کمکی در مراحل فنی تحلیل استفاده شد و نه به‌عنوان جایگزین تفسیر پژوهشگر. کاربرد آن محدود به پیشنهاد اولیه کدها بر اساس الگوهای تکرار شونده، خوشه‌بندی کدهای مشابه و کمک به مرور نظام‌مند متن بود. تمامی کدهای پیشنهادی توسط پژوهشگر به‌صورت دستی بررسی، اصلاح، ادغام یا حذف شدند و تنها کدهایی

وارد نظام تحلیلی نهایی شدند که با قواعد روش مایرینگ و منطق مفهومی متن سازگار بودند. بدین ترتیب، کنترل کامل تفسیری و تصمیم‌گیری نهایی در اختیار پژوهشگر باقی ماند.

فرآیند تحلیلی در سه مرحله اصلی انجام شد:

(۱) کدگذاری باز: مطالعه دقیق و فشرده متن و شناسایی استقرایی کدهای مفهومی اولیه با پشتیبانی ابزار هوش مصنوعی برای شناسایی الگوها.

(۲) کدگذاری محوری: سازمان‌دهی این کدها در دسته‌های بالاتر، روشن‌سازی روابط بین ساختارهای نظری (مانند توحید، جاهلیت، شریعت) و ابعاد عملی (مانند حکومت، هنجارهای اجتماعی، رفتار اخلاقی).

(۳) سنتز موضوعی: ادغام دسته‌ها در تم‌های کلی که فهم جامع سیدقطب از وجود اسلامی را بازنمایی می‌کنند.

برای تضمین پایایی و اعتبار، تعاریف کدها، قواعد دسته‌بندی و نتایج میانی تحلیل توسط دو پژوهشگر خبره در اندیشه سیاسی اسلامی بازبینی شد و از روش ترکیبی بازخورد و ارزیابی کارشناسان استفاده شد. این روش شامل مطالعه دقیق متن «معالم فی الطریق»، کدگذاری متقابل برای بررسی توافق میان کدها، جلسات داورى گروهی بین دو پژوهشگر برای ارزیابی انسجام و سازگاری با مفاهیم اصلی و همچنین بازخورد خارجی توسط یک متخصص مستقل بود. تمامی مراحل تحلیل، تغییرات در نظام کدگذاری و تصمیمات تفسیری در قالب مسیر تصمیم‌گیری تحلیلی مستندسازی شد تا امکان راستی‌آزمایی و تکرار تحلیل فراهم شود. تکرار چرخه‌های تحلیل انسانی همراه با پشتیبانی محاسباتی، به انسجام درونی و ثبات مفهومی یافته‌ها کمک کرد. از آنجا که پژوهش صرفاً مبتنی بر مطالعه متون منتشرشده و در دسترس عمومی بوده و هیچ پرسشنامه یا شرکت‌کننده انسانی دخیل نبوده است، ملاحظات اخلاقی از طریق ارجاع دقیق، وفاداری به متن اصلی و پرهیز از تحمیل پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک رعایت شد.

در مجموع، ترکیب تحلیل محتوای کیفی مایرینگ با استفاده کنترل‌شده و شفاف از ابزارهای هوش مصنوعی، امکان مطالعه نظام‌مند و مستند اندیشه سید قطب را فراهم می‌کند و نتایج این پژوهش می‌تواند به فهم دقیق‌تر مفاهیم و چارچوب‌های نظری او کمک نماید.

یافته‌های پژوهش

طبق اصول تحلیل محتوای کیفی مایرینگ، یافته‌ها از طریق کدگذاری نظام‌مند باز، محوری و موضوعی کتاب «معالم فی الطریق» استخراج شدند. تحلیل نشان داد که دو حوزه کلی (مفاهیم نظری و کاربردهای عملی) چشم‌انداز جامع سیدقطب از وجود اسلامی را شکل می‌دهند. در هر حوزه، تم‌ها و زیرتم‌های مکرر به صورت استقرایی شناسایی شدند، از طریق چرخه‌های تکراری کدگذاری پالایش شدند و با پرسش‌های پژوهش اعتبارسنجی شدند.

• مفاهیم نظری وجود اسلامی

اولین حوزه شامل دیدگاه‌های نظری اصلی سیدقطب است که نقد او بر مدرنیته، تبیین قانون الهی و بازتعریف امت را منعکس می‌کند.

الف) نقد تمدن غرب و جاهلیت مدرن

از طریق کدگذاری تفسیری، گفتمان سیدقطب نقدی مستمر از تمدن غرب به عنوان جامعه‌ای تهی از معنویت و فرسوده از لحاظ اخلاقی را نشان می‌دهد. او جاهلیت مدرن را نه به عنوان یک دوره تاریخی، بلکه به عنوان یک وضعیت هستی‌شناختی تکرارشونده می‌داند که هرگاه جوامع از هدایت الهی منحرف شوند، ظهور می‌کند. داده‌ها نشان می‌دهند که چارچوب نظری سیدقطب، وجود اسلامی را فرایندی فعال برای مقابله با جاهلیت و بازتثبیت حاکمیت الهی (حکمیة) در اندیشه، ارزش‌ها و نهاد‌های انسانی می‌بیند.

ب) تمدن اسلامی و رهبری بشر

کدگذاری محوری تأکید سیدقطب بر این باور را نشان داد که تنها اسلام منابع اخلاقی و فکری لازم برای هدایت بشریت را دارد. او تمدن اسلامی را به‌عنوان واقعیتی زیسته (نظام اجتماعی هدایت‌شده توسط خدا) تصور می‌کند که تمام نهادها، هنجارها و بیان‌های فرهنگی از شریعت سرچشمه می‌گیرند. این تم با استدلال گسترده‌تر سیدقطب مبنی بر اینکه اسلام هم نظام اخلاقی و هم نقشه تمدنی جامعی است که می‌تواند جایگزین الگوی رو به زوال غرب شود، همسو است.

ج) مفهوم امت مسلمان

مفهوم‌سازی سیدقطب از امت به‌عنوان یک دسته مرکزی در تحلیل ظاهر شد. امت، به گفته سیدقطب، نه با جغرافیا یا قومیت تعریف می‌شود، بلکه با تسلیم مشترک به اقتدار الهی شناخته می‌شود. فرآیند کدگذاری نشان داد که او امت را تجسم زنده ارزش‌های اسلامی می‌بیند که وحدت ایمان، اخلاق و سازمان اجتماعی را بازنمایی می‌کند.

• مفاهیم و کاربردهای عملی

دومین حوزه، که از طریق سنتز موضوعی استخراج شد، شامل راهبردهای عملی سیدقطب برای تحقق وجود اسلامی در جهان واقعی است.

الف) تحول دل‌ها و جوامع

سیدقطب بارها تأکید کرده است که تأسیس جامعه اسلامی باید با تحول معنوی و فکری آغاز شود. بخش‌های کدگذاری شده بر آموزش اخلاقی و اصلاح درونی به‌عنوان پیش‌نیازهای بازسازی اجتماعی تأکید دارند. این امر بعد آموزشی اندیشه او را برجسته می‌کند و پرورش نسل جدید آگاه را به‌عنوان پایه احیای اسلامی قرار می‌دهد.

ب) مخالفت با نظام‌های جاهلی

کدگذاری، همچنین رد سیدقطب از چارچوب‌های سرمایه‌داری و مارکسیستی را نشان داد، زیرا او آن‌ها را نماد سیستم‌های ساخته‌شده توسط انسان می‌داند که حاکمیت الهی را نقض می‌کنند. در چارچوب عملی او، اجرای وجود اسلامی مستلزم فاصله‌گیری آگاهانه از این سیستم‌ها و ایجاد ساختارهای جایگزین تحت حاکمیت قانون الهی است.

ج) نقش امت و نهادهای اجتماعی

تحلیل نشان داد که امت و نهادهای آن (به‌ویژه خانواده، نظام‌های آموزشی و ساختارهای حقوقی) به‌عنوان واسطه‌هایی برای تجسم اصول اسلامی عمل می‌کنند. متن سیدقطب عدالت اجتماعی، رفتار اخلاقی و انسجام جامعه را مستقیماً به پایبندی به شریعت پیوند می‌دهد و ادغام ایمان و عمل را در سطح جمعی نشان می‌دهد.

• تم‌های برآمده از کدگذاری کیفی

چهار تم اساسی از فرآیند کدگذاری استقرایی استخراج شد:

۱. **جاهلیت به‌عنوان مانع بنیادی:** هر انحراف از قانون الهی، جاهلیت است که اسلامی باید فعالانه با آن مقابله کند.
۲. **اسلام به‌عنوان برنامه‌ای جامع:** اسلام چارچوبی کامل ارائه می‌دهد که ابعاد معنوی، اخلاقی و اجتماعی-سیاسی را شامل می‌شود.
۳. **امت به‌عنوان محور اجرا:** جامعه مسلمان، محیط عملیاتی است که اصول الهی در زندگی روزمره تجسم می‌یابند.
۴. **فرآیند تحول دو مرحله‌ای:** وجود اسلامی ابتدا از اصلاح درونی (دل‌ها و ذهن‌ها) و سپس بازسازی بیرونی (جامعه، نهادها و حکمرانی) شکل می‌گیرد.

جدول ۲. جدول موضوعی و چارچوب کدگذاری (بخش تم ۱: نقد تمدن مدرن و جاهلیت)

حوزه	گزیده‌های پشتیبان (شواهد از «معالم فی الطریق»)	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
نظری	«این واقعیت هم اکنون در جهان غرب به وضوح دیده می‌شود و غرب فاقد ارزش‌هاست» (ص ۱)	E1: فروپاشی اخلاق غرب	فروپاشی اخلاقی و معنوی غرب (H1)	نقد تمدن مدرن و جاهلیت
نظری	«دموکراسی در آنجا به نوعی از افلاس منتهی گردید و چنان شد که به تدریج شروع به عاریت ستانی و اقتباس از نظام‌های سوسیالیسم کرد» (ص ۱)	E2: ضعف دموکراسی غرب		
نظری	«دیگر دوران رهبری بشریت به دست غربی‌ها رو به زوال است چون نظام غربی دیگر اندوخته‌ای از ارزش‌ها ندارد» (ص ۱-۲)	E3: پایان رهبری غرب		
نظری	«علوم و فلسفه غرب بر پایه جاهلیت و دشمنی با بینش اسلامی است» (ص ۱۱۷)	E4: دشمنی با بینش اسلامی		
نظری	«امروزه تمام جهان از لحاظ اصلی که خاستگاه پایه‌ها و نظام‌های زندگی مردم است، در «جاهلیت» به سر می‌برد» (ص ۴)	E5: جاهلیت امروز	جاهلیت به‌عنوان وضعیت تکرارشونده (H2)	نقد تمدن مدرن و جاهلیت
نظری	«هرگاه بشر از فرمانروایی خداوند در زمین عدول کند، همان جاهلیت شکل می‌گیرد حتی اگر امکانات مادی بی‌نهایت باشد» (ص ۴-۵)	E6: جاهلیت و حاکمیت بشر		
نظری	«همواره هدف پیامبران این بوده که انسان‌ها را از جاهلیت به سوی اسلام بازگردانند» (ص ۳۵-۳۶)	E7: هدف پیامبران		
نظری	«تنها حاکمیت خدا مشروع است و هر غیر آن هوی و هوس است» (ص ۱۱۳)	E8: حاکمیت خداوند	حاکمیت الهی در برابر اقتدار انسانی (H3)	نقد تمدن مدرن و جاهلیت
نظری	«حاکمیت الهی، سلطنت غصب شده خداوند را بازمی‌گرداند و سلطه انسان‌ها را طرد می‌کند» (ص ۴۶)	E9: سلطه انسان‌ها بی‌اعتبار است		
نظری	«برنامه اسلام بی‌نظیر است چون در هر نظام دیگری غیر از نظام اسلامی، برخی انسان‌ها دیگر را عبادت می‌کنند، نه خداوند» (ص ۵)	E10: اسلام برنامه کامل حاکمیت		

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۲: تمدن اسلامی و رهبری بشر)

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
نظری	«این تنها اسلام است که ارزش‌ها و این برنامه را دارد تا بشریت را هدایت کند» (ص ۲)	E11: اسلام هدایتگر بشر	اسلام به‌عنوان برنامه جامع (H4)	تمدن اسلامی و رهبری بشر
نظری	«اسلام برنامه‌ای جامع برای هدایت زندگی انسان است که همه ابعاد فردی و جمعی را دربرمی‌گیرد» (ص ۵۱)	E12: جامعیت برنامه اسلام		
نظری	«اسلام برنامه‌ای کامل است که با شالوده عبودیت خالصانه خداوند، تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی را سامان می‌دهد» (ص ۷۱-۷۲)	E13: تحقق عبودیت خداوند		
نظری	«در یک جامعه، تنها در صورتی انسان‌ها از عبودیت یکدیگر بطور کامل و حقیقی آزاد هستند که در این جامعه، حاکمیت برتر نمودار شده در سیادت شریعت الهی به خداوند واگذار شود» (ص ۹۰)	E14: جامعه امت مسلمان		
نظری	«دیگر دوران رهبری بشریت به دست غربی‌ها رو به زوال است چون دیگر هیچ اندوخته‌ای از ارزش‌ها ندارد» (ص ۱-۲)	E15: پایان مشروعیت غرب	زوال رهبری غرب (H5)	تمدن اسلامی و رهبری بشر
نظری	«نبوغ اروپایی اگر چه در ابداع مادی برجسته است، اما نمی‌تواند نقش رهبری بشریت را به دلیل فقدان ارزش‌های معنوی ایفا کند» (ص ۳)	E16: ضعف معنوی غرب		
نظری	«رهبران غربی توانایی مشروعیت‌بخشی به سلطه خود را از دست داده‌اند و جهاد اسلامی این زوال را آشکار می‌کند» (ص ۵۲)	E17: شکست مشروعیت غرب		
نظری	«جوامع غربی و دیگر جوامع جاهلی، با تبعیت از قوانین بشری و نه الهی، مشروعیت و انسجام خود را از دست داده و نشان‌دهنده زوال رهبری انسانی است» (ص ۷۵)	E18: انحراف جوامع غربی		
نظری	«غرب علوم اسلامی را از اصول اعتقادی جدا کرد و مسیر جاهلی گرفت» (ص ۱۱۷)	E19: جدایی علوم غرب از اصول اعتقادی		
نظری	«غربی‌ها در مقابل حقیقت اسلام خجل و درمانده می‌شوند» (ص ۱۳۷)	E20: درماندگی غرب مقابل اسلام		

نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان

مقاله آماده انتشار

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۳: مفهوم امت مسلمان)

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیر تم	کد محوری	تم نهایی
نظری	“امت اسلامی، فراتر از مرزها و نژادها، با ایمان مشترک و پیروی از خداوند تعریف می‌شود” (ص ۸)	E21: وحدت امت بر پایه ایمان	جامعه تعریف شده بر اساس ایمان، نه جغرافیا (H6)	مفهوم امت مسلمان
نظری	“وحدت امت بر اساس تقوا، ایمان و پذیرش فرمان الهی است نه بر پایه خون یا خاک” (ص ۸-۹)	E22: تقوا و پذیرش فرمان الهی		
نظری	“هر کس که تسلیم فرمان خداوند باشد، بخشی از امت است، فارغ از جایگاه جغرافیایی یا قومی” (ص ۹)	E23: عضویت در امت		
نظری	“جامعه اسلامی بر اساس ایمان شکل می‌گیرد و محدود به مرزهای جغرافیایی نیست” (ص ۴۸)	E24: جامعه اسلامی بر اساس ایمان		
نظری	“جامعه اسلامی، تنها زمانی تشکیل می‌شود که افراد عبودیت خالصانه خود را به خداوند اختصاص دهند، فارغ از محدوده جغرافیایی” (ص ۷۲-۷۳)	E25: شرط تشکیل جامعه اسلامی		
نظری	“اسلام تنها دو نوع جامعه را به رسمیت می‌شناسد، جامعه اسلامی و جامعه جاهلی جامعه‌ای که شریعت خداوند قانون آن نباشد ولو آن جامعه را مردمانی تشکیل بدهند که خویشین را مسلمان بنامند، جامعه اسلامی نخواهد بود” (ص ۸۸-۸۹)	E26: دو نوع جامعه		
نظری	“زندگی مسلمان واقعی، پیوند اخلاق فردی با کار اجتماعی و عدالت جمعی را نشان می‌دهد” (ص ۱۰)	E27: پیوند اخلاق فردی و عدالت جمعی	ادغام زندگی فردی و جمعی (H7)	
نظری	“همان‌طور که پرهیزکاری فردی اهمیت دارد، انجام وظایف اجتماعی نیز بخشی از تکمیل زندگی اسلامی است” (ص ۱۰-۱۱)	E28: هماهنگی وظایف فردی و اجتماعی		
نظری	“زندگی فردی و جمعی در اسلام یکپارچه است و قوانین اجتماعی و فردی با هم هماهنگ‌اند” (ص ۴۵)	E29: قوانین فردی و اجتماعی هماهنگ		
نظری	“بیش اعتقادی اسلام تمامی فعالیت‌های فردی و جمعی را تحت محور عبودیت خداوند متحد می‌سازد” (ص ۷۱-۷۲)	E30: وحدت از طریق عبودیت خداوند		
نظری	“در این جهان بینی ملتزم بودن به شریعت خداوند، وجود ارتباط کامل را در بین حیات بشر و حیات جهان اقتضا می‌نماید و با ملتزم بودن به شریعت خداوند است که عبودیت بشر برای خدا تحقق پیدا می‌کند” (ص ۸۷)	E31: تحقق کامل عبودیت		
نظری	“روابط و مسئولیت‌ها بر اساس اسلام و والء شکل می‌گیرد” (ص ۱۱۴)	E32: روابط و مسئولیت‌ها بر اساس اسلام		

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۴: تحول دل‌ها و ذهن‌ها)

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیر تم	کد محوری	تم نهایی
عملی	“هر اصلاح اجتماعی باید از اصلاح درون فرد آغاز شود؛ دل‌ها و انگیزه‌ها قبل از نهادها باید پاک شوند” (ص ۱۲)	E33: اصلاح درون انسان	بازسازی اخلاقی و معنوی (H8)	تحول دل‌ها و ذهن‌ها
عملی	“نهادها و قوانین زمانی اثرگذار خواهند بود که انسان‌ها با ایمان و اخلاق صحیح پرورش یابند” (ص ۱۲-۱۳)	E34: اهمیت ایمان و اخلاق		
عملی	“بازسازی جامعه بدون اصلاح فردی، تنها تظاهر است و از تحقق اصول الهی بازمی‌ماند” (ص ۱۳)	E35: اصلاح فرد پیش شرط اصلاح جامعه		
عملی	“بازسازی اخلاقی و معنوی انسان از طریق دعوت و اصلاح عقاید و رفتار صورت می‌گیرد” (ص ۴۴)	E36: دعوت و اصلاح عقاید		
عملی	“پاکسازی دل‌ها و درون انسان‌ها از عبودیت غیرخدا، اساس بازسازی اخلاقی و معنوی جامعه اسلامی است” (ص ۷۲)	E37: عبودیت خداوند پایه اخلاقی		
عملی	“نسل جدید باید الگوهای زندگی اسلامی را در همه عرصه‌ها نمایان سازد” (ص ۱۴)	E38: آموزش نسل جدید	اصلاح آموزشی و آگاه‌سازی (H9)	
عملی	“آموزش و تربیت نسل، محور احیای پیام اسلامی و پیشبرد اهداف امت است” (ص ۱۴-۱۵)	E39: محوریت تربیت نسل		

نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان

مقاله آماده انتشار

عملی	"نسل جوان، حامل ارزش‌ها و مسئول اجرای برنامه‌های قرآنی در جامعه خواهد بود" (ص ۱۵)	نسل حامل ارزش‌ها: E40
عملی	"آموزش و آگاه‌سازی، ابزار اصلی اصلاح عقاید و فهم صحیح دین است" (ص ۴۴)	ابزار اصلاح و آگاه‌سازی: E41
عملی	"پذیرش عبودیت خالصانه خداوند و تعلیم کیفیت آن از طریق پیامبر (ص) ابزار اصلی اصلاح و آگاه‌سازی انسان‌ها است" (ص ۷۱)	پذیرش عبودیت خداوند از طریق پیامبر: E42
عملی	"علوم مرتبط با حیات و نشاط انسانی باید در چارچوب اسلام آموزش داده شود" (ص ۱۱۱)	آموزش علوم انسانی مطابق اسلام: E43
عملی	"حقیقت اسلام باید با صراحت به مردم اعلام شود" (ص ۱۳۲-۱۳۴)	بیان حقیقت اسلام به مردم: E44

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۵: مخالفت با نظام‌های جاهلی)

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
عملی	"هر نظامی که ارزش‌ها و قوانین الهی را کنار بگذارد، چه از نوع سرمایه‌داری و چه سوسیالیسم، نوعی ظلم و فساد است" (ص ۱۶)	ظلم و فساد: E45 نظام‌های غیرالهی	نقد سرمایه‌داری و مادی‌گرایی (H10)	مخالفت با نظام‌های جاهلی
عملی	"این سیستم‌ها انسان را به ابزار مادی تبدیل می‌کنند و کرامت الهی انسان را نادیده می‌گیرند" (ص ۱۶-۱۷)	انسان ابزار مادی: E46		
عملی	"اسلام جایگزینی برای این نظام‌ها ارائه می‌دهد که هم عدالت اجتماعی و هم اخلاقی فردی را تأمین می‌کند" (ص ۱۷)	جایگزینی اسلام: E47		
عملی	"اسلام نقدی جدی بر سرمایه‌داری و مادی‌گرایی دارد و انسان را از سلطه مادی رها می‌کند" (ص ۴۴)	نقد سرمایه‌داری و مادی‌گرایی: E48		
عملی	"جوامع کمونیستی و مادی‌گرا از آنجا که انسان را به ابزار و ماده تنزل می‌دهند، مورد نقد اسلام قرار می‌گیرند" (ص ۷۴)	نقد جوامع کمونیستی و مادی‌گرا: E49		
عملی	"صهیونیسم و سود مالی به دنبال تخریب بینش اسلامی هستند" (ص ۱۱۶)	نقد صهیونیسم و منافع مالی: E50		
عملی	"غرب و شرق با جاهلیت و منافع مادی خود، مردم را گمراه کرده‌اند" (ص ۱۳۳-۱۳۷)	جاهلیت و منافع مادی: E51		
عملی	"اسلام نباید با الگوهای جاهلی یا فرهنگ‌های بیگانه ترکیب شود، بلکه باید اصول خالص خود را حفظ کند" (ص ۱۸)	حفظ اصول خالص اسلام: E52	استقلال از ایدئولوژی‌های غیر اسلامی (H11)	
عملی	"هرگونه تقلید از سیستم‌های غیرالهی، جامعه را از مسیر الهی منحرف می‌کند" (ص ۱۸-۱۹)	جلوگیری از تقلید نظام‌های غیرالهی: E53		
عملی	"استقلال اسلام در هدایت بشر، شرط ضروری تحقق اهداف شریعت است" (ص ۱۹)	شرط تحقق اهداف شریعت: E54		
عملی	"اسلام در عمل مستقل از ایدئولوژی‌های غیرالهی است و با آن‌ها تعامل محدود دارد" (ص ۵۰)	تعامل محدود با غیرالهی: E55		
عملی	"جامعه اسلامی تنها وقتی تشکیل می‌شود که افراد از هر نوع عبودیت غیرخدایی بریده و قوانین خود را از غیر خدا نپذیرند" (ص ۷۲-۷۳)	قطع عبودیت غیرخدایی: E56		
عملی	"انسان چه بخوهد و چه نخواهد از ناحیه آفرینش جسمانی خود محکوم بدان ناموس و قانون طبیعی است که خداوند برای او مقرر کرده است" (ص ۸۳)	قانون طبیعی الهی: E57		
عملی	"مسلمان نمی‌تواند از منابع غیر اسلامی برای بینش و عقیده بهره گیرد" (ص ۱۱۸)	عدم رجوع به منابع غیر اسلامی: E58		

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۶: نقش امت و نهادهای اجتماعی)

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
عملی	"خانواده واحدی است که اصول اخلاقی و دینی در آن شکل می‌گیرد و به جامعه منتقل می‌شود" (ص ۲۰)	خانواده: E59 به‌عنوان واحد اخلاقی		

نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان

مقاله آماده انتشار

نقش امت و نهادهای اجتماعی	خانواده به‌عنوان پایه جامعه اسلامی (H12)	E60: شروع نظام اجتماعی از خانواده	"نظام اجتماعی اسلامی از سلامت خانواده و تربیت صحیح فرزندان شروع می‌شود" (ص ۲۰-۲۱)	عملی
		E61: پایه نهادها	"خانواده پایه‌ای است که نهادها و قوانین اسلامی بر آن استوار می‌شوند" (ص ۲۱)	عملی
		E62: رکن اصلی جامعه	"خانواده، پایه و رکن اصلی جامعه اسلامی است و نهادهای اجتماعی از آن شکل می‌گیرند" (ص ۴۲)	عملی
		E63: زیربنای جامعه اسلامی	"زیربنای جامعه اسلامی با پاکسازی دل‌ها و شکل‌گیری جماعت مؤمنان است که پایه خانواده و جامعه را تشکیل می‌دهد" (ص ۷۲)	عملی
		E64: شالوده خانواده	"وقتی شالوده یک جامعه، خانواده باشد و خانواده هم بر اساس تخصصی بودن کارها در بین زن و شوهر، سامان گیرد و تربیت نسل آینده مهم‌ترین وظیفه خانواده تلقی شود، چنین جامعه‌ای برای استی متمدن است" (ص ۹۳)	عملی
	تجسم نهادی شریعت (H13)	E65: ولاء و مسئولیت دوستانه	"ولاء و مسئولیت دوستانه میان مؤمنین شرط جامعه اسلامی است" (ص ۱۱۳)	عملی
		E66: هماهنگی میان قانون و نهادها	"تمامی ساختارهای اجتماعی باید مطابق دستورات الهی عمل کنند تا جامعه اسلامی تحقق یابد" (ص ۲۲)	عملی
		E67: شاخص جامعه اسلامی	"هماهنگی میان قانون، اخلاق و نهادها، شاخص اصلی جامعه اسلامی است" (ص ۲۳-۲۴)	عملی
		E68: فاصله از اسلام واقعی	"جامعه‌ای که قوانین انسانی بدون ملاحظه شریعت ایجاد شوند، از اسلام واقعی فاصله دارد" (ص ۲۳)	عملی
		E69: تجسم شریعت در نهادها	"شریعت در قالب نهادهای اجتماعی و حکومتی تجسم می‌یابد و روابط جامعه را تنظیم می‌کند" (ص ۴۶)	عملی
		E70: شریعت در اعتقادات و عبادات	"شریعت در اعتقادات، عبادات و قوانین جامعه اسلامی تجسم پیدا می‌کند و مرجع معتبر برای همه امور است" (ص ۷۱-۷۲)	عملی
		E71: عبودیت و شریعت	"اینکه اسلام بنای اعتقادی خود را در درون انسان و در واقع زندگی، براساس عبودیت کامل خداوند بنیاد می‌نهد و این عبودیت را در اعتقاد و در عبادت و شریعت به یکسان نمودار می‌سازد" (ص ۸۱)	عملی
		E72: هماهنگی حیات انسانی با شریعت	"همان خدایی که این جهان هستی و انسان را آفریده و انسان را نیز همانند جهان هستی در برابر قوانین خود به خضوع درآورده است، برای سازماندهی هماهنگ حیات ارادی انسان با حیات طبیعی او، شریعت را وضع فرموده است" (ص ۸۳-۸۴)	عملی
		E73: تحقق شریعت	"بدین ترتیب، عمل کردن به شریعت خداوند برای به تحقق درآوردن این هماهنگی واجب می‌گردد چون نخستین رکن اسلام یعنی شهادت دادن به لا اله الا الله و محمد رسول الله، از این راه به تحقق می‌رسد" (ص ۸۴)	عملی
E74: شریعت در حکومت و جامعه	"شریعت خدا در اصول حکومت، اخلاق و قوانین اجتماعی تجسم می‌یابد" (ص ۱۱۲)	عملی		

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۷: فرآیند تحول دو مرحله‌ای)

تم نهایی	کد محوری	کد باز / زیرتم	گزیده‌های پشتیبان	حوزه
فرآیند تحول دو مرحله‌ای	اصلاح درونی (دل‌ها و ذهن‌ها) (H14)	E75: اصلاح درونی پیش‌نیاز اجتماعی	"اصلاح درونی، پیش‌نیاز اصلاح اجتماعی و سیاسی است" (ص ۲۴)	عملی
		E76: اصلاح نهادها بدون اصلاح فرد ممکن نیست	"افرادی که خود را اصلاح نکرده‌اند، قادر به اصلاح نهادها و جامعه نخواهند بود" (ص ۲۴-۲۵)	عملی
		E77: دل‌های پاک پایه نهادهای شفاف	"دل‌های پاک، پایه ایجاد نهادهای شفاف و منطبق با شریعت را فراهم می‌آورند" (ص ۲۵)	عملی
		E78: هدایت قلب و ذهن به سوی خدا	"اصلاح درونی انسان‌ها از طریق هدایت قلب و ذهن‌ها به سوی خداوند انجام می‌شود" (ص ۴۴)	عملی
		E79: عبودیت خدا شرط مسلمان شدن	"افراد تنها زمانی مسلمان و آماده مشارکت در جامعه اسلامی می‌شوند که دل و ذهنشان از عبودیت غیرخدا پاک گردد" (ص ۷۲)	عملی
		E80: تحقق عبودیت در عقیده و دل	"عبودیت و پیروی از خدا باید در عقیده و دل تحقق یابد" (ص ۱۱۲)	عملی
		E81: انعکاس ایمان در نهادها	"ایمان فردی بدون انعکاس در نهادها و حکمرانی، ناقص است" (ص ۲۶)	عملی

نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان

مقاله آماده انتشار

اصلاح بیرونی (جامعه و حکمرانی) (H15)	قوانین جلوه ارزش‌های اسلامی: E82	“تمامی تصمیمات و قوانین جامعه باید جلوه‌ای از ارزش‌ها و عدالت اسلامی باشند” (ص ۲۶-۲۷)	عملی
	تجلی عملی ایمان: E83	“این تجلی عملی ایمان، جامعه را به سمت هدایت الهی سوق می‌دهد” (ص ۲۷)	عملی
	بازسازی جامعه و نظام حکمرانی: E84	“اصلاح بیرونی شامل بازسازی جامعه و نظام حکمرانی مطابق شریعت است” (ص ۵۲)	عملی
	سازماندهی جامعه بر اساس عبودیت خدا: E85	“جامعه اسلامی زمانی تحقق می‌یابد که جماعت مؤمنان، ساختار اجتماعی و قوانین خود را بر اساس عبودیت خداوند سازماندهی کنند” (ص ۷۲-۷۳)	عملی
	سازمان‌یابی جامعه بر شریعت و ارزش‌های الهی: E86	“جامعه اسلامی باید بر شریعت و ارزش‌های الهی سازمان یابد” (ص ۱۱۳)	عملی

ادامه جدول ۲ (بخش تم ۸: کتاب “معالم” به‌عنوان بیانیه)

تم نهایی	کد محوری	کد باز / زیرتم	گزیده‌های پشتیبان	حوزه
کتاب “معالم” به‌عنوان بیانیه	راهنمایی برای گروه پیشاهنگ (H16)	آماده‌سازی رهبران: E87	“هدف از نوشتن معالم، آماده‌سازی رهبرانی است که بتوانند پیام اسلام و شریعت را در جامعه احیا کنند” (ص ۲۸)	عملی
		مأموریت اسلامی: E88	“این کتاب، راهنمایی است برای کسانی که مأموریت اسلامی را بر عهده می‌گیرند و باید جامعه را به مسیر الهی بازگردانند” (ص ۲۸-۲۹)	عملی
		دستورالعمل عملی و نظری: E89	“معالم، دستورالعمل عملی و نظری برای پیشاهنگان تحقق اهداف شریعت ارائه می‌دهد” (ص ۲۹)	عملی
		درک کامل طبیعت اسلام: E90	“درک کامل طبیعت اسلام، گروه پیشاهنگ را برای حرکت جهادی و تبلیغ آماده می‌سازد” (ص ۵۱)	عملی
		الگوی از نخستین جماعت مسلمان: E91	“پیدایش نخستین جماعت مسلمان و تشکیل جامعه اسلامی، الگویی برای راهنمایی گروه‌های پیشاهنگ در حرکت جهادی و تربیتی است” (ص ۷۳)	عملی
	نقشه راه بازسازی تمدنی (H17)	رجوع به منابع الهی: E92	“تنها منابع الهی و مسلم پرهیزگار قابل رجوع هستند” (ص ۱۱۲)	عملی
		مسیر حرکت از جاهلیت به حیات الهی: E93	“معالم، مسیر حرکت جامعه و انسان از وضعیت جاهلی به حیات الهی و پیروی از شریعت را نشان می‌دهد” (ص ۳۰)	عملی
		مراحل اصلاح فرد و جامعه: E94	“کتاب به بررسی مراحل اصلاح فرد و جامعه در راستای ارزش‌های الهی می‌پردازد” (ص ۳۰-۳۱)	عملی
		گام‌های تحقق زندگی اسلامی: E95	“هر فصل، گامی برای درک و تحقق زندگی اسلامی در برابر جاهلیت مدرن ارائه می‌کند” (ص ۳۱)	عملی
		نقشه راه جهاد اسلامی: E96	“جهاد اسلامی نقشه راه بازسازی تمدنی است که همه جوانب زندگی انسانی را دربرمی‌گیرد” (ص ۵۱)	عملی
تحقق جامعه متمدن: E98	معیارهای عبودیت خالصانه: E97	“برنامه اسلام برای مواجهه با واقع زندگی بشر مبتنی بر معیارهای عبودیت خالصانه خداوند، نقشه راه بازسازی تمدنی را مشخص می‌کند” (ص ۷۸-۸۱)	عملی	
	تحقق جامعه متمدن: E98	“در نتیجه، تنها جامعه اسلامی با این توصیفات است که یک جامعه متمدن می‌باشد و جوامع جاهلی در اشکال متعدد خود همگی عقب‌افتاده‌اند” (ص ۸۹-۹۰)	عملی	
	پیروی از مسیر مستقیم الهی: E99	“مسیر مستقیم الهی را دنبال کنید و از راه‌های غیر دوری کنید” (ص ۱۱۳)	عملی	
	انتقال از نظام جاهلی به اسلامی: E100	“انتقال کامل از نظام جاهلی به نظام اسلامی ضروری و دامنه‌دار است” (ص ۱۳۸)	عملی	

طبق مدل تحلیل محتوای کیفی مایرینگ (۲۰۱۴)، جدول موضوعی ارائه‌شده نشان‌دهنده استخراج استقرایی ۱۰۰ کد باز و ۱۵ زیرتم اصلی مفهومی و عملی از طریق تحلیل متوالی متن است. فرآیند کدگذاری به گونه‌ای طراحی شد که کتاب “معالم فی الطریق” به هشت تم اصلی و پانزده زیرتم ساختاریافته کاهش یابد و گزیده‌های متنی به حوزه‌های نظری و عملی گسترده‌تر پیوند داده شوند. این تحلیل نشان می‌دهد که چشم‌انداز سیدقطب از وجود اسلامی به‌عنوان یک چارچوب یکپارچه و جامع عمل می‌کند؛ چارچوبی که هم از نظر معرفت‌شناختی و هم از نظر عملی همسو با توحید است، بر شریعت مبتنی است و در تقابل با جاهلیت قرار دارد. ساختار روش‌شناختی

مورد استفاده، با تأکید بر شفافیت تفسیری، اعتبارسنجی دقیق دسته‌ها و حفظ انسجام مفهومی، تضمین می‌کند که تحلیل کیفی به صورت قابل اتکا و بازتولیدپذیر انجام شود.

• تفسیر یکپارچه

تلفیق یافته‌های نظری و عملی استخراج‌شده از کتاب «معالم فی الطریق»، چشم‌انداز سیدقطب از وجود اسلامی به‌عنوان یک سیستم یکپارچه از ایمان، اخلاق و نظم اجتماعی ظهور می‌کند که بر توحید، شریعت و رد جاهلیت بنا شده است (E1-E100). طبق برداشت سیدقطب، تحقق وجود واقعی اسلامی تنها زمانی امکان‌پذیر است که افراد تمام هستی خود را به خدا اختصاص دهند، رفتار خود را با قانون الهی هماهنگ کنند و جامعه را جمعی بر اساس این اصول بسازند (E4, E75, E81).

داده‌ها نشان می‌دهند که کتاب «معالم فی الطریق» هم به‌عنوان بیانیه نظری و هم به‌عنوان نقشه عملی عمل می‌کند. سیدقطب در این اثر، تشکیل جامعه پیشاهنگ را برای هدایت تحول از جاهلیت به وجود اسلامی از طریق آموزش، پرورش اخلاقی و اصلاح نهادها ترسیم می‌کند (E87-E100). به‌ویژه، خانواده (E59-E65)، قانون و نهادهای اجتماعی (E66-E74) به‌عنوان واسطه‌های حیاتی عمل می‌کنند و استمرار اخلاق و ثبات نظم اسلامی را تضمین می‌کنند.

مطابق چارچوب تحلیل محتوای کیفی، یافته‌ها نشان می‌دهند که مفهوم وجود اسلامی نزد سیدقطب: بر عبادت خالصانه خدا (توحید) استوار است (E75-E80)؛

جاهلیت در تمامی نمودهای فرهنگی، اجتماعی و نهادی خود رد می‌شود (E3, E6, E45, E52)؛

تحقق وجود اسلامی وابسته به مشارکت فعال جامعه‌ای و اصلاح اخلاقی امت است (E7-E8, E75-E86)؛

پایداری وجود اسلامی منوط به ادغام هماهنگ ایمان فردی، اخلاق اجتماعی و عدالت نهادی است (E66-E74, E81-E86).

در نتیجه، می‌توان گفت که سیدقطب وجود اسلامی را نه صرفاً به‌عنوان یک آموزه دینی، بلکه به‌عنوان پروژه‌ای تمدنی پویا و مستمر می‌بیند، فرآیندی که توسط وحی الهی، مسئولیت انسانی و عمل اجتماعی هدایت می‌شود و از طریق آموزش، اصلاح فردی و نهادسازی تحقق می‌یابد (E87-E100).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش با تمرکز بر اثر محوری سیدقطب، «معالم فی الطریق»، ابعاد نظری و عملی اندیشه او درباره ماهیت وجود اسلامی را تحلیل کرده و به پرسش محوری پژوهش پاسخ می‌دهد: «سیدقطب چه ایده‌های نظری و عملی درباره وجود اسلامی ارائه کرده است؟». وجود اسلامی به‌عنوان هویت و چارچوب معنوی، پایه و سرچشمه وجود اسلامی واقعی است و تجلی عملی آن در رفتار فردی، نهادها و ساختار اجتماعی جامعه نمایان می‌شود. برای تحلیل منسجم، یافته‌ها به دو حوزه اصلی تفکیک شدند: حوزه نظری و حوزه عملی، که هر یک به‌صورت سیستماتیک از طریق تحلیل محتوای کیفی استقرایی بر اساس مدل مایرینگ مورد بررسی قرار گرفت تا ساختار معرفت‌شناختی و کارکردی وجود اسلامی نزد سیدقطب روشن شود.

• حوزه نظری

الف) بازسازی مفهومی وجود اسلامی

سیدقطب، وجود اسلامی را به‌عنوان یک پروژه تمدنی جامع و پویا ارائه می‌کند که در آن تحول معنوی فرد با بازسازی اجتماعی و نهادی جامعه همسو است. تحقق وجود واقعی اسلامی تنها زمانی ممکن است که افراد به‌صورت کامل در برابر خداوند تسلیم شوند و شریعت را به‌عنوان چارچوب جامع برای تمام ابعاد زندگی بپذیرند (معالم فی الطریق، ص. ۴-۵، ۴۶، ۷۲-۷۳). او اسلام را فراتر از یک نظریه

انتزاعی می‌بیند و آن را **برنامه عملی زنده** می‌داند که مستقیماً با واقعیت انسانی و نظم اجتماعی تعامل دارد. بر این اساس، جامعه اسلامی باید بر پایه **توحید** شکل گیرد و تمامی نظام‌های قانونی، سیاسی و اخلاقی آن با اصول الهی هماهنگ باشند (معالم فی الطریق، ص. ۴۶-۵۰).

ب) تبیین مفاهیم بنیادین اسلامی

چارچوب نظری سیدقطب حول سه مفهوم اساسی شکل گرفته است که با یکدیگر تعامل دارند و فهم او از وجود اسلامی را سامان می‌دهند:

- ۱) توحید: عبادت مطلق خدا ستون اصلی وجود اسلامی است و هم منبع هدایت اخلاقی فرد و هم محور هماهنگی میان رفتار فردی و ساختار اجتماعی است (معالم فی الطریق، ص. ۷۵-۸۰).
- ۲) جاهلیت: مفهوم جاهلیت نزد سیدقطب محدود به دوران پیش از اسلام نیست؛ هرگاه جوامع از قوانین الهی منحرف شوند، جاهلیت نوین ظهور می‌کند. جوامع سکولار و مدرن نمونه‌های آن هستند و او بر ضرورت مقاومت فکری و معنوی در برابر این وضعیت تأکید دارد (معالم فی الطریق، ص. ۳-۵، ۳۶-۳۷، ۵۲).
- ۳) شریعت: شریعت چارچوب عملیاتی خداوند برای هدایت زندگی انسان است و باور، اخلاق و نظم نهادی جامعه را تنظیم می‌کند. تحقق وجود اسلامی مستلزم پیروی کامل از شریعت و هم‌سویی با اصول آن در تمام ابعاد فردی و جمعی است (معالم فی الطریق، ص. ۷۲-۷۴، ۱۱۳).

ج) ادغام فرد و جامعه

سیدقطب رابطه بین فرد و جامعه را به‌صورت متقابل و پویا می‌بیند. ایمان فردی تنها زمانی کامل می‌شود که در قالب نظم اجتماعی اسلامی تجلی یابد (معالم فی الطریق، ص. ۶۶-۷۴، ۸۱-۸۶). مؤمنان واقعی، عبادت و تعهد الهی را درونی می‌کنند و این ایمان با سازماندهی جمعی تحت اصول اسلامی شکل می‌گیرد. نهادهایی مانند خانواده و نظام آموزشی نقش محوری در انتقال ارزش‌ها و انسجام میان ایمان فردی و نظم اجتماعی ایفا می‌کنند (معالم فی الطریق، ص. ۵۹-۶۵، ۶۶-۷۴). بنابراین، وجود اسلامی نه تنها تجربه فردی بلکه بازنمایی اجتماعی و نهادی هدایت الهی است.

حوزه عملی

الف) راهبردهای اجرایی وجود اسلامی

سیدقطب بر ضرورت شکل‌گیری گروه پیشاهنگ تأکید دارد، گروهی که مأموریتش هدایت جامعه از جاهلیت به نظم کامل اسلامی است. این گروه وظیفه دارد آموزه‌های الهی را منتشر کند، رفتار فردی را اصلاح نماید و چارچوب اجتماعی مبتنی بر شریعت ایجاد کند. فرآیند تحول با آموزش، بازسازی معنوی و سازماندهی اجتماعی منضبط آغاز می‌شود (معالم فی الطریق، ص. ۸۷-۱۰۰).

ب) نهادها، قانون و اخلاق

در مدل سیدقطب، خانواده و سایر نهادهای اجتماعی هسته اصلی تمدن اسلامی را تشکیل می‌دهند. شریعت علاوه بر تأمین پایه قانونی، الگوی اخلاقی و اجتماعی-سیاسی نیز فراهم می‌کند و ارزش‌هایی مانند عدالت، برابری و کرامت انسانی را ترویج می‌دهد. اصلاح

اسلامی بر ایجاد محیط‌هایی است که آزادی اخلاقی را پرورش داده و توسعه انسانی را تحت هدایت الهی تسهیل می‌کنند (معالم فی الطریق، ص. ۴۶-۵۰، ۷۲-۷۴).

ج) نقش «معالم فی الطریق»

کتاب «معالم فی الطریق» به‌عنوان بیانیه اعتقادی و راهنمای عملی برای بازسازی جامعه عمل می‌کند. این اثر روش‌شناسی مشخصی برای گروه پیشاهنگ ارائه می‌دهد، منابع قرآنی و سنت نبوی را به‌عنوان چارچوب اصلی تفسیر مشخص می‌کند و ادغام باقی‌مانده‌های فلسفی غیر اسلامی را رد می‌کند. بنابراین، کتاب به‌عنوان نقشه عملیاتی برای پیاده‌سازی اصول اسلامی در وجود فردی و جامعه عمل می‌کند (معالم فی الطریق، ص. ۲۸-۳۱، ۵۱، ۷۸-۸۱).

در مجموع، پژوهش نشان می‌دهد که سیدقطب وجود اسلامی را به‌عنوان چارچوب معرفت‌شناختی و اجتماعی-سیاسی یکپارچه ارائه می‌کند، چارچوبی که بر توحید مبتنی، توسط شریعت تنظیم و در برابر جاهلیت مقاوم است. ساختار مفهومی او ایمان و عمل، معنویت و حکومت، اصلاح فردی و تحول اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. تشکیل گروه پیشاهنگ، بازسازی نهادها و نقش آموزشی «معالم» نمونه‌های عینی تلاش او برای عملی‌سازی حاکمیت الهی در جهان مدرن هستند. سیدقطب تنش میان اسلام و جاهلیت را نه صرفاً رقابت سیاسی یا اقتصادی، بلکه مبارزه ایدئولوژیک و اخلاقی مستمر بر سر تعریف وجود انسانی می‌بیند.

با بهره‌گیری از چارچوب تحلیل محتوای کیفی مایرینگ، «معالم فی الطریق» به کدهای باز، زیرتمها و تم‌های منسجم کاهش یافت و شواهد متنی به ابعاد نظری و عملی وجود اسلامی پیوند خورد. سنتز نهایی موضوعی شامل پاکسازی معنوی، اصلاح اجتماعی هدایت‌شده توسط گروه پیشاهنگ، هماهنگی نهادها و عملی‌سازی شریعت است که دامنه کامل چشم‌انداز سیدقطب را بازنمایی می‌کند. این روش‌شناسی دقت تفسیر، انسجام مفهومی و قابلیت تکرار را تضمین می‌کند و نشان می‌دهد که مفهوم وجود اسلامی نزد سیدقطب هم سیستماتیک و هم عملیاتی است و ایمان هنجاری را با راهبردهای اجتماعی، آموزشی و نهادی ملموس همسو می‌سازد.

بر اساس اندیشه‌های سیدقطب می‌توان پیشنهادهای علمی و کاربردی زیر را ارائه نمود:

* تدوین چارچوب مقایسه‌ای نظریه‌های تمدنی اسلامی و مدرن برای تحلیل تعامل میان باورهای دینی، نهادهای اجتماعی و ساختار سیاسی در جوامع اسلامی و مدرن.

* مطالعه نقش نهادهای اجتماعی در بازسازی فرهنگی و اخلاقی جوامع اسلامی، با تمرکز بر خانواده، مدارس و سایر نهادها در انتقال ارزش‌ها و انسجام میان ایمان فردی و نظم جمعی.

* بررسی عملی‌سازی آموزه‌های شریعت در وجود فردی و جمعی و شناسایی راهکارهای تحقق هم‌زمان اصول اخلاقی، قانونی و اجتماعی شریعت در محیط‌های مدرن.

* تحلیل نقش گروه‌های پیشاهنگ و رهبری اجتماعی در تغییرات فرهنگی و معنوی و ارزیابی اثرگذاری آن‌ها در هدایت جامعه به سمت ارزش‌ها و نظم‌های اسلامی.

منابع

- آقا محمدی، محمد مهدی (۱۴۰۰). مطالعه تأثیر سیدقطب بر جنبش‌های سیاسی اسلامی معاصر. پژوهش‌های اندیشه اجتماعی و سیاسی، ۲۸(۲)، ۴۵-۶۰. https://www.jspt.ir/article_194279_f100dba2d1e67145eeebd4e0b8a9a778.pdf
- بخشی زاده، حسن، و علایی، رقیه (۱۴۰۴). تحلیل جهان بیوپولیتیک سیدقطب: نشان راه اینجاست. سیاست زیستی و توسعه، ۲۱(۲)، ۱-۱۴. <https://doi.org/10.22034/jbpd.2025.63861>
- سیدقطب (۱۳۹۷). *نشانه‌های راه*. مترجم: سیدمحمد محمود محمدی. تهران، نشر احسان.
- میراحمدی، محمد (۱۴۰۰). سیدقطب، جهاد اسلامی و افراط‌گرایی. مطالعات سیاسی اسلامی، ۱۱(۱)، ۲۲-۳۵. https://jips.isca.ac.ir/article_72284_160c22c3a01c23417cf76dc0b9b62a90.pdf

- Benjamin, D., & Simon, S. (2002). *The Age of Sacred Terror*. Random House.
- Bozek, J. D. (2008). *Sayyid Qutb: An historical and contextual analysis of jihadist thought (Master's thesis)*. Grand Valley State University.
- Calvert, J. (2004). Sayyid Qutb and the power of political myth. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 5(3), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/41299321>
- Calvert, J. (2010). *Sayyid Qutb and the origins of radical Islamism*. Oxford University Press.
- Elfenbein, C. (2015). Re-reading Sayyid Qutb as a theorist of human welfare. *Journal of Islamic Studies*, 26(2), 174–197. <https://doi.org/10.1093/jis/etv010>
- Encyclopaedia Britannica. (2024). *Sayyid Qutb*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Sayyid-Qutb>
- Ghyoot, M. (2025). Supporters and Opponents. In *Brothers Behind Bars: A History of the Muslim Brotherhood from the Palestine War to Egypt's Prisons* (pp. 202–226). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197662731.003.0008>
- Harvard Divinity School – Religious Literacy Project. (2023). *Sayyid Qutb*. Retrieved from <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/sayyid-qutb>
- Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP). (2022). *Sayyid Qutb (1906–1966)*. Retrieved from <https://iep.utm.edu/qutb/>
- Kabir, M., Kabir, M. R., & Islam, R. (2025). Islamic Lifestyle Applications: Meeting the Spiritual Needs of Modern Muslims. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 1–29. <https://doi.org/10.1080/10447318.2025.2595545>
- Mapping Sharia. (2025). *Sayyid Qutb and Milestones*. Retrieved from https://mappingsharia.com/?page_id=99
- March, A. F. (2010). Taking people as they are: Islam as a “realistic utopia” in the political theory of Sayyid Qutb. *American Political Science Review*, 104(3), 532–548. <https://doi.org/10.1017/S0003055410000260>
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.
- Menaldo, M. A. (2014). Sayyid Qutb's political and religious thought. *Law and Theology*, 2(1), 1–22.
- Moussalli, A. S. (1992). *Radical Islamic fundamentalism: The ideological and political discourse of Sayyid Qutb*. University Press of Florida.
- Mura, A. (2014). From the vantage point of Sayyid Qutb's "Milestones". *Comparative Philosophy*, 5(1), 1–15. <https://scholarworks.sjsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1072&context=comparativephilosophy>
- Schreier, M. (2021). *Qualitative content analysis in practice* (2nd ed.). SAGE Publications
- Sivan, E. (1985). *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*. Yale University Press.
- Soage, A. B. (2009). Islamism and modernity: The political thought of Sayyid Qutb. *Journal of Political Ideologies*, 14(3), 249–268. <https://doi.org/10.1080/13569310903063832>
- Stoica, D. (2024). *Sayyid Qutb's radical Islamism and the comparative political theology*. Lexington Books. <https://www.bloomsburycollections.com/monograph?docid=b-9781978748279>
- Toth, J. (2015). *Sayyid Qutb: The life and legacy of a radical Islamic intellectual*. Oxford University Press.
- Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2023). *Qualitative analysis of content*. In B. M. Wildemuth (Ed.), *Applications of social research methods to questions in information and library science* (4th ed.: 318–329). Libraries Unlimited.

References

- Agha Mohammadi, M. (2020). A study of Sayyid Qutb's influence on contemporary Islamic political movements. *Journal of Social and Political Thought*, 8(2), 45–60. https://www.jspt.ir/article_194279_f100dba2d1e67145eeebd4e0b8a9a778.pdf [in Persian]
- Bakhshizadeh, H. and Alaei, R. (2025). Seyyed Qutb's analysis of the biopolitical world: the sign of the way is here. *BioPolitics and Development*, 1(2), 1-14. doi: 10.22034/jbpd.2025.63861 [in Persian]
- Benjamin, D., & Simon, S. (2002). *The Age of Sacred Terror*. Random House.
- Bozek, J. D. (2008). *Sayyid Qutb: An historical and contextual analysis of jihadist thought (Master's thesis)*. Grand Valley State University.
- Calvert, J. (2004). Sayyid Qutb and the power of political myth. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 5(3), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/41299321>
- Calvert, J. (2010). *Sayyid Qutb and the origins of radical Islamism*. Oxford University Press.
- Elfenbein, C. (2015). Re-reading Sayyid Qutb as a theorist of human welfare. *Journal of Islamic Studies*, 26(2), 174–197. <https://doi.org/10.1093/jis/etv010>
- Encyclopaedia Britannica. (2024). *Sayyid Qutb*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Sayyid-Qutb>
- Ghyoot, M. (2025). Supporters and Opponents. In *Brothers Behind Bars: A History of the Muslim Brotherhood from the Palestine War to Egypt's Prisons* (pp. 202–226). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197662731.003.0008>
- Harvard Divinity School – Religious Literacy Project. (2023). *Sayyid Qutb*. Retrieved from <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/sayyid-qutb>
- Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP). (2022). *Sayyid Qutb (1906–1966)*. Retrieved from <https://iep.utm.edu/qutb/>
- Kabir, M., Kabir, M. R., & Islam, R. (2025). Islamic Lifestyle Applications: Meeting the Spiritual Needs of Modern Muslims. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 1–29. <https://doi.org/10.1080/10447318.2025.2595545>
- Mapping Sharia. (2025). *Sayyid Qutb and Milestones*. Retrieved from https://mappingsharia.com/?page_id=99
- Mapping Sharia. (2025). *Sayyid Qutb and Milestones*. Retrieved from https://mappingsharia.com/?page_id=99
- March, A. F. (2010). Taking people as they are: Islam as a “realistic utopia” in the political theory of Sayyid Qutb. *American Political Science Review*, 104(3), 532–548. <https://doi.org/10.1017/S0003055410000260>
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.
- Menaldo, M. A. (2014). Sayyid Qutb's political and religious thought. *Law and Theology*, 2(1), 1–22.
- Moussalli, A. S. (1992). *Radical Islamic fundamentalism: The ideological and political discourse of Sayyid Qutb*. University Press of Florida.
- Mura, A. (2014). From the vantage point of Sayyid Qutb's "Milestones". *Comparative Philosophy*, 5(1), 1–15. <https://scholarworks.sjsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1072&context=comparativephilosophy>
- Qutb, S. (2018). *Milestones (Ma'alim fi al-Tariq)* (S. M. Mahmoudi, Trans.). Tehran: Ehsan Publishing House.
- Schreier, M. (2021). *Qualitative content analysis in practice* (2nd ed.). SAGE Publications
- Sivan, E. (1985). *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*. Yale University Press.
- Soage, A. B. (2009). Islamism and modernity: The political thought of Sayyid Qutb. *Journal of Political Ideologies*, 14(3), 249–268. <https://doi.org/10.1080/13569310903063832>
- Stoica, D. (2024). *Sayyid Qutb's radical Islamism and the comparative political theology*. Lexington Books. <https://www.bloomsburycollections.com/monograph?docid=b-9781978748279>
- Toth, J. (2015). *Sayyid Qutb: The life and legacy of a radical Islamic intellectual*. Oxford University Press.
- Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2023). *Qualitative analysis of content*. In B. M. Wildemuth (Ed.), *Applications of social research methods to questions in information and library science* (4th ed.: 318–329). Libraries Unlimited.